

УДК 811. 161. 2

Хом'як І. М.

СТИЛІСТИЧНА ПАЛІТРА ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ СТУСА

У статті окреслено проблематику наукових праць, об'єктом дослідження яких є мова творів В. Стуса, здійснено стилістичний аналіз його окремих поезій.

Ключові слова: *індивідуально-авторський стиль, стилістичний аналіз, мовностилістичні засоби.*

В статье определена проблематика научных работ, объектом исследования которых является язык произведений В. Стуса, осуществлен стилистический анализ некоторых его поэзий.

Ключевые слова: *индивидуально-авторский стиль, стилистический анализ, лингвостилистические средства.*

In the article problems of scientific works, the object of which is the investigation of the language in V. Stus' compositions have been shown and the stylistic analysis of his particular poetry has been accomplished.

Key words: *individually author style, stylistic analysis, language stylistic peculiarities.*

Життя В. Стуса слугує зразком громадянської принциповості, стійкості й вірності рідній Вітчизні. Пригадується, як у 1965 році радянське суспільство сколихнула інформація про сміливий вчинок тоді ще молодого поета, який після прем'єри фільму С. Параджанова "Тіні забутих предків" у кінотеатрі "Україна" в Києві висловив протест проти політичних репресій, за що поплатився відрахуванням з аспірантури. Згодом поета звинуватили в антирадянській агітації і пропаганді, засудивши до 5 років позбавлення волі і 3 років заслання. Вдруге українського дисидента засудили на 10 років таборів як "небезпечного рецидивіста". Там він і загинув, однак не зрадив своїх життєвих принципів:

*Як добре те, що смерті не боюсь я
І не питаю, чи важкий мій хрест.*

*Що перед вами, судді, не клонюся
В передчутті невідомих верств.
Що жив, любив і не набрався скверни,
Ненависті, прокльону, каяття.
Народе мій, до тебе я ще верну,
І в смерті повернуся до життя ...*

Як зазначає Б. Рубчак, у “ситуації бунту” домінують і з’єднують поетове “я” два почуття – пересердя і біль:

*Ти тут. Ти тільки тут. Ти тут. Ти тут –
на цілий світ ! І поєдиним бодем
обперся об натужні крони сосон.
А стогін їхній, вічністю пропахлий,
вивищує покари до покор.*

Повторювання фрази в поезії “Зимові дерева” “ти тут” як стилістичного засобу ствердження передає, що “поєдиний біль” – це єдине визначення людського існування, він переходить із суб’єкта на його оточення. І пересердя, і біль – наслідки ситуації, що спричинена безповоротним пробудженням [5, с. 344–345].

Ми поділяємо думку А. І. Бондаренко і Ю. І. Бондаренка про те, що “художня система В. Стуса засвідчує європейський рівень філософсько-поетичного мислення і водночас сприймається органічною частиною української поетичної культури. Через біль поет усвідомлює свою творчу індивідуальність (“я магма магми, голос болю”) і неповторність свого життєвого шляху – дороги болю. Ознаки поняття болю містяться в метафорах-символах, де біль є атрибутом духовного злету (“крилатий біль”), осяяння (“свічка болю”, “ясен біль”, “і просвітілась бодем далина”) [2, с. 29–30].

Дослідження Стусової творчості зосереджено переважно на літературознавчих та філософських аспектах (роботи М. Коцюбинської, Д. Стуса, Ю. Бедрика, І. Оникієнко, В. Біляцької, Л. Нартової, О. Рарицького, В. Мельник-Андрущук та ін.). Ми задалися метою з’ясувати проблематику наукових розвідок про особливості мови творів В. Стуса, дослідити стилістичний потенціал його поезії.

Найпершими дослідниками творчості В. Стуса були А. Шум, Ю. Шевельов та ін., які звернули увагу на багатство мови його творів. Уперше мова поезії В. Стуса стала самостійним об’єктом дослідження А. Бондаренко, яка розглянула значення і функції експресем Стусової поетичної мови. У 2002 році О. Радомська звернулася до теми

мовного аспекту творчості поета, здійснивши спробу аналізу його неологізмів.

На сьогодні укладено “Словник поетичної мови Василя Стуса” (автор – Л. Оліфіренко), у якому подано лексичне значення тих слів, що можуть викликати сумнів щодо їхнього розуміння, але які “зумовлюють неординарну атмосферу світосприйняття, впливають на стиль поетичного мислення, набуваючи значення поетизмів – слів особливого естетичного змісту, що витворюють специфічне враження, породжують стан духовного піднесення” [6, с. 4]. Наприклад: *велеречивий* – багатослівний, пишномовний; *воловодити* – 1) надто повільно робити що-небудь, марнуючи час; 2) водитися, возитися з ким-небудь; *кумельогом* – у безпорядку, шкереберть, сторчма; *щовб* – крута вершина гори, стрімка скеля; *долонити* – торкатися долонями.

Матеріалом для дисертаційного дослідження “Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60–80-их років ХХ століття” Ю. Браїлко обрала тексти творів репресованих українських поетів – М. Адаменка, В. Борового, І. Гнатюка, В. Голобородька, М. Горбала, М. Данька, І. Калинця, Ір. Калинець, З. Красівського, Я. Лесева, Т. Мельничука, М. Осадчого, М. Пилипчука, В. Рафальського, О. Різниченка, М. Руденка, М. Самійленка, С. Сапеляка, І. Світличного, В. Сіренка, І. Сокульського і, зокрема, В. Стуса [3]. У роботі вперше в українському мовознавстві визначається загальна специфіка конфесійної лексики, робиться системне дослідження взаємодії конфесійного і художнього стилів на лексичному рівні. Матеріалом для дослідження обрано творчість тих українських поетів, які були штучно вилучені з літературного процесу в умовах тоталітарного суспільства, а тому їх мовотворчість майже не розглядалася у вітчизняній лінгвістиці. Аналізується подальший розвиток виявлення впливу конфесійної лексики на формування образного коду поетичної мови, її здатності до відображення українських ментальних уявлень. Накреслюється також науковий підхід до визначення інвентарю загальномовної ономастики та з’ясування теоретичних питань, пов’язаних із семантикою пропріальних одиниць узагалі й конфесійних зокрема.

На матеріалі творчості В. Стуса та І. Світличного Л. Біловус дослідила інтертекстуальність як модус новаторства [1]. У ракурсі досліджуваної проблеми дисертантка скористалася ідеєю М. Бахтіна

про діалогізм культури взагалі і літератури зокрема, розгорнуту в концепті “інтертексту” та “інтертекстуальності”. Такий підхід до спадщини В. Стуса та І. Світличного виявився результативним. Аналіз творчості поетів, характер викладу та мотивації проведено в поєднанні з проблемами, що стоять нині перед українською культурою. Мета наукової праці – виявлення конкретних форм діалогу В. Стуса та І. Світличного із зарубіжними та національною культурами, слідів “поетичної пам’яті” на різних рівнях тексту – ідейно-тематичному, образному, композиційному, ритміко-інтонаційному.

Об’єктом дослідження Д. Данильчука став поетичний синтаксис В. Стуса в аспекті художньої комунікації, оскільки, як зазначає дослідник, синтаксис поетичної мови Стуса, будучи загалом цілковито традиційним, має доволі індивідуальних рис, які дають право вести мову про “типово стусівську” будову фрази, полегшують атрибуцію творів автора [4]. Значення роботи полягає в системному структурно-функціональному аналізі поетичного синтаксису В. Стуса, насамперед – в аспекті композиції речень і будови композиційних єдностей та в інтерпретації їхньої ролі в комунікативній структурі і змістовому плані поетичних текстів. Серед завдань – представлення досліджуваних синтаксичних структур в експліцитному (графічному) вигляді; статистичне обчислення синтаксичних параметрів із визначенням середніх показників для ідіостилу та встановленням частотності досліджуваних явищ; порівняльно-зіставний аналіз синтаксичних конструкцій у текстах В. Стуса і текстах інших поетів “шістдесятників”; визначення синтаксичної домінанти ідіостилу В. Стуса, співвіднесення формальної і змістової характеристики художнього тексту.

Є також статті, присвячені аналізу мови творів В. Стуса, як-от: А. Загнітка “Синтаксичний макросвіт Василя Стуса”, Л. Дубовик “Складнопідрядні речення причини як ознака стильової манери Василя Стуса”, С. Могили “Вияви інверсії в поетичних творах В. Стуса”, Л. Марчук “Стилістичні синоніми як виразники експресії в епістолярії Василя Стуса”, опубліковані, зокрема, в “Матеріалах II Всеукраїнської конференції, присвяченої шануванню пам’яті письменника, літературознавця, мислителя і громадянина” (Донецьк, 2001 р.).

Індивідуально-авторський стиль В. Стуса постає актуальним з огляду на встановлення специфічних мовностилістичних засобів поетичного мовлення, що спонукає до аналізу різнорівневих мов-

них одиниць. Цьому сприяє стилістичний аналіз, що займає чільне місце серед методів і прийомів дослідження стилістики. Його мета, як відомо, – умотивувати вибір автором мовних засобів відповідно до змісту і мети висловлювання, що виконується на різних рівнях – фонологічному, лексико-фразеологічному, словотвірному, морфологічному, синтаксичному.

Члени “Науково-дослідної студії дидактичної лінгвістики” Національного університету “Острозька академія” упродовж 2009-10 н. р. працювали над стилістичним аналізом поезій В. Стуса, серед яких –
“У цьому полі, синьому, як льон ...”

Настрійний малюнок тексту, емоційне напруження боротьби окремої людини з тіннями долі, боротьби-протистояння супротивникам духовним та реальним – все це виписується та передається автором за допомогою поєднання багатьох стилістичних засобів та прийомів.

На фоностилістичному рівні В. Стус використовує асонанс звука [о] та постійні повтори м’яких звукосполучень [н’о], [л’о], [ц’о] (“У цьому полі, синьому, як льон”). Весь вірш побудований як на звукових, так і на лексичних контрастах, що посилює емоційно-експресивний вплив на читача. Саме тому “м’яка” звукова картина вірша поєднується з алітераціями [ч], [с], які також ритмізують текст та надають напруженого звучання рядкам: “Сто чорних тіней довшаться, ростуть і вже як ліс соснової малечі устріч рушають”. Мальовничий образ синього поля є наскрізним символом вірша, він обрамлює як строфи, так і весь вірш. В. Стус використовує рядок “У цьому полі, синьому, як льон...” як симплоку, замикаючи в рамки синього кольору – символу мудрості, спокою – гнітючі сто тіней та виснажену, самотню людину, яка має вистояти і не зламатися перед невідворотним. Автор майстерно грає на протиставленнях кольору (синій – чорний), числа (самотня людина – сто тіней), світлого поля та темного соснового лісу.

Майстерне володіння словом, оригінальне бачення автором його стилістичних можливостей найяскравіше виявляється на лексичному рівні. Філософське осмислення долі, “як покути”, яку потрібно спізнати та прийняти, визначає широке використання абстрактної лексики із семантикою чогось моторошного та негативного, того, що мусить подолати ліричний герой: чорна тінь, здичавілий дух, скорбота, прокльон, неволя, заборона.

Настрійний малюнок вірша витворюється за допомогою використання низки художніх засобів: метафор (*блукають в тому полі сто тіней; здичавів дух і не впізнає тіла*), порівнянь (*в полі, синьому, як льон; стежку власну, ніби дріт, згорнуть ?; прокльон, неначе камінь*), епітетів (*чорні тіні, власна неволя*). Оригінального звучання слів автор досягає за допомогою використання антитез та оксиморонів: *рідна чужина; супроти тебе – сто тебе супроти, і кожен супротивник – у скорботі*. Під пером автора абстрактні тіні стають реальними, перетворюючись у сосновий ліс, прокльони супротивників вже не словесні, а матеріальні (*вергатиме прокльон, неначе камінь*), здичавілий дух протиставляється тілу, яке стало чужим під тягарем гнітючих тіней та самотності. Лишається тільки поле, синє, як льон.

На морфологічному рівні простежується почергове акцентування: іменні частини мови – дієслова – іменні частини мови. Таке використання елементів мовної системи створює відповідну ритмомелодію вірша, передає настроєву та сюжетну градацію від статичності до динамічного розгортання подій: очікування чогось незвіданого – вибір шляху: втекти чи вистояти – емоційне нагнітання “*супроти тебе – сто тебе супроти і кожен супротивник заборон не знаючи, вергатиме прокльон, неначе камінь*”) – розв’язка (“*Здичавів дух і не впізнає тіла у цьому полі, синьому, як льон*”).

Ритміка вірша, постійне нагнітання почуттів та спад емоційного напруження підтримується і на рівні синтаксису. Автор використовує то складні синтаксичні конструкції, якими ніби зумисне гальмує подієву картину, акцентуючи на образах та символах, то односкладні речення, що створюють “ефект пружини”, яку от-от відпустять: “*Ні. Вистояти. Вистояти. Ні – стояти. Тільки тут*”. Важливим стилістичним елементом у тексті є інверсія. Питальні, інфінітивні речення – це звертання ліричного героя як до самого себе, так і до читача, який має повністю перейнятися зображуваним і ніби “увійти” у вірш.

Поезія В. Стуса – явище наскрізь оригінальне, це шлях через терни до зірок, шлях людини, яка не скорилася, яка стала символом боротьби та свободи, свободи духу, творчості.

(Марія С.)

“Кривокрилий птах”

Євген Сверстюк назвав Василя Стуса летючою зіркою української літератури. Проте цю зірку не помічали, бо не хотіли бачити

тоді, у тоталітарному суспільстві. Але вона була ніби тією Віфлеємською провідницею, яка дала знати світові, що Україна є і бореться.

Поезія “Кривокрилий птах” означена мінорним настроєм, сумовитим відображенням нездійснених мрій, сподівань. Провідним мотивом є зображення самоти, що посилена очужінням України. Глибина і виваженість думки, оригінальна кристалізація образу досягається цілісно, тобто змістом і граматичною формою слів, а в їх системі також і римою. Треба зазначити, що Стус до принципів римування не ставився догматично, часто не виконував заданого порядку чергування рим і клаузул від початку і до кінця твору. Тож римовані співзвуччя як явища фоніки прості і невибагливі. Серед них багато рим-кліше, та таких, що мають мінімальну подібність: *утікає – краю, зловісне – залізна, тінні – домовині, краєчків – вервечки, все дороги – Козерога, всегону – заквагону, перебуду – труду, перебачу – крячу*. Фонічної “ваготи”, – а В. Стус неодноразово декларував прихильність до густини і концентрації змісту, – поет досягає за допомогою алітерації:

Кривокрилий птах: коротке –

Рідне, довге – що чужинне. Спробуй – спекайся мороки:

За край світу – Україна !

Ключове співзвуччя тут задається уже першим словом *кривокрилий* і, багатократно повторившись, досягає апогею в заключному рядку твору: “*Кривокрилий, круком крячу*”. Водночас воно є і звуконаслідуванням голосу ворона. У народній символіці ворон – зловісний птах, каркання якого символізує наближення якогось нещастя, лиха. Проте цікаво, що круком відгукується ліричний герой, який своїм серцем відчуває наступ сил зла, сповіщає, що на його Батьківщину “*чигає смерть*”. Інше звукописне явище, яке можна назвати “зчепленням слів”, передбачає повтор не одного звука, а певної звукової групи. Такий засіб діє не впродовж цілого твору, а в межах одного-двох рядків: *краю – скраю – краєчків – вервечки, дорога – все дороги – Козерога, буду – перебуду – труду*. Семантичної концентрації в межах твору автор досягає повтором слів. Один із його видів – написання слова без змін два рази підряд – еквівалент авторського підкреслення, який відіграє і ритмічну роль: “*Сонце, сонце утікає, / зизооке і зловісне, / в безпуть ринула залізна / колія*”. Інші варіанти повтору слова у Стуса передбачають зміну його відмінкової форми або ж використання спільнокореневих лексем: “*Десь ти тінню тінні тінні, / десь ти скраю всіх краєчків...*”

Для поезій В. Стуса характерна стрункість побудови, витонченість форми, лаконізм, широкий спектр неологізмів. Увагу читача привертає те, що лежить на поверхні: метафорика (*сонце утікає, ринула колія*), використання “подвійної” антонімії на початку вірша (*коротке – рідне, довге – що чужинне*). Активно розробляється поетом і “родовище” оказіональної лексики. У поезії “Кривокрилий птах” маємо дві парадигми авторських лексичних новотворів: 1) *вседорога, всенезустріч, всегін*; 2) *буду-перебуду, перечую, перебачу*. Крім зазначених вище парадигм, маємо ще й такі авторські лексичні новотвори – *кривокрилий, крайсвіту, безпуть, поначеплено, вікопомний, заквагон*. Так, ідею межі актуалізує корінь *-край-*, що був одним із улюблених у Стуса. Загалом, чи не найпродуктивнішим у поета є складання як спосіб словотвору. Це й не дивно, адже двокореневі слова містять у собі подвійне чи навіть потрійне семантичне навантаження, що було важливим для автора, який не терпів “філологічної води”. Ще одна дериваційна модель, якою послуговується поет у творенні віддієслівних іменників, – безафіксний спосіб творення. За такою схемою утворено слово *безпуть*, що складається з кореня і префікса. Таке обмеження семантики слова тільки “ядровим”, кореневим її компонентом – теж шлях до концентрації змісту.

Лірика митця відрізняється влучним використанням слів емоційно-психологічного змісту. Роздуми поета про найсвятіше – Вітчизну, рідну землю – передають найтонші вібрації його душі, тремтіння нервів, найвищу емоційну й інтелектуальну напругу. Різні психічні стани передаються як ознаки (виражені прикметниками), що стосуються внутрішнього світу ліричного героя опосередковано, через характеристику інших понять, які мають до нього якесь відношення: *кривокрилий птах, зизооке і зловісне (сонце), залізна колія, вікопомна домовина*. Серед іменників також немає безпосередніх номінацій психічних станів. Але майже всі вони несуть на собі печатку негативної семантики: *морока, крайсвіт, домовина, заквагон, крук*. Про установку на посилення авторового почуття і читачевого враження свідчать новотвори *вседорога, всенезустріч, всегін*. Особливий вияв психічних станів – за допомогою дієслів, які надають їм враження активності, дієвості, плинності, мінливості тощо, оскільки дієслова є категорією процесуальною по своїй суті та предикативною за функцією: *спекатися мороки, сонце утікає, ринула колія, позирай із заквагону, круком кричу*. Ідея буттєвості знаходить втілення в ав-

торських лексичних новотворах: *буду-перебуду, перечую, перебачу*. Префікс *пере-* вказує на те, що через деякий час усе повинно нормалізуватися і “повернутися на круги своя”.

Головним організуючим компонентом мовленнєво-художнього утворення, який охоплює конструктивний, динамічний та інтерпретаційний виміри, є синтаксис. Саме в межах поетичного контексту слово набуває максимального напруження, емоційності, естетичної образності. Речення, будучи головною синтаксичною одиницею, уможливує існування різноманітних перетворень і змін, розбіжностей між реченнєвою структурою і будовою висловлення, посилення або нейтралізацію внутрішніх зв'язків у складному синтаксичному цілому. При цьому синтаксичні явища чи не найбільше індивідуалізують манеру оповіді і формують ідіостиль поета. Поезія Василя Стуса – інтелектуальна, з глибинним підтекстом, прочитанню якого підпорядковується авторський синтаксис. Нанизування безсполучникових речень сприяє посиленню емоційно-експресивного впливу на читача:

*Десь ти тінню тіні тіні,
десь ти скраю всіх краєчків
вікопомній домовині
поначеплено вервечки.*

Викликає додаткові виразові відтінки та змінює експресивну роль окремих компонентів інверсія: *в безтуть ринула залізна колія, вікопомній домовині поначеплено вервечки* та ін. Вірш “Кривокрилий птах” передає складний психічний стан письменника, викликаний насильним відривом його від рідного ґрунту, від України – найдорожчого, що було в його житті; тож голос поета з особливою силою звучить там, де йдеться про рідний край: *Спробуй – спекайся мороки: за край світу – Україна!*”

(Оксана О.).

“П’ючи біду, неначе оковиту...”

Особливий емоційний малюнок тексту створено за допомогою ритмомелодики, що надає текстові певного різкого, “рваного” характеру. Алітерація звуків [р], [з] створює своєрідний звуковий малюнок вірша, асоціюючись із рвучкістю, виразністю. Анепіфора першого та останнього рядків поезії (*П’ючи біду, неначе оковиту... І тий біду, неначе оковиту*) увиразнює думку, акцентує увагу на створеному образі, створює ефект повноти, закінченості сказаного.

У тексті поезії вживається як стилістично нейтральна, так і сти-

лістично маркована лексика (*оковита, снується, ненасита*). Так, маркована лексема *оковита* створює особливий образ із негативною семантикою, причому автор поєднує її у порівнянні зі стилістично нейтральною лексемою *біда*, що підсилює її значеннєве наповнення. Досить цікавою для тлумачення є лексема *затоваришила*, що може трактуватись як авторський неологізм і має значення – стала товаришем. Нове семантичне наповнення має й нетипова лексема *клятьба*, що використовується у тексті замість звичної – *клятва*. У вірші також задіяно лексеми, що, поєднуючись в антонімічних позиціях, створюють образ всеохопності: *вороги – друзі, ніч безсонна* та ін.

Особливо емоційними є створені оксиморони (*ніч безсонна*), метафори (*затоваришила пітьма, мури світять*), порівняння (*неначе оковиту, мов небезпечна оборона*).

На словотвірному рівні цікавими є лексеми, що передають значення завершеності дії, створені морфологічним способом творення слів (*заховався, змовкнув, затих*), вже згадувана лексема *затоваришила*.

Нагромадження іменників у тексті створює ефект статичності, лаконічності. Дієслова *заховався, змовкнув, затих*, що подаються автором в одному ряду, підсилюють значення один одного. Часте використання заперечних часток *ні, ані* посилює негативну семантику поезії.

Цікавими є й синтаксичні конструкції. Значення поради мають наказові форми присудків (*наберись, не нарікай, тий*). Стилістичне навантаження має також і звертання *козаче*, що в контексті власної семантики та описів на початку вірша сприймається іронічно. На цьому рівні теж можна простежити антонімічні відношення, адже якщо на початку автор у конструкції, ускладненій дієприслівниковим зворотом, говорить про себе (головний герой – я), то у заключній синтаксичній конструкції бачимо той же малюнок, але про “я” вже говорить пітьма.

(Вікторія Ч.).

Таким чином, на сьогодні досліджено значення і функції експресем Стусової поетичної мови, здійснено аналіз неологізмів, конфесійної лексики, поетичного синтаксису, опубліковано “Словник поетичної мови Василя Стуса”. Методом стилістичного аналізу виявлено оригінальність і різнобарвність фонетичних, лексико-фразеологічних, морфологічних і синтаксичних мовних одиниць, вживаних у поезії В. Стуса.

Література:

1. Біловус Л. І. Інтертекстуальність як модус новаторства (на матеріалі творчості В. Стуса та І. Світличного) : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Леся Іванівна Біловус ; Тернопільський державний педуніверситет ім. В. Гнатюка, 2003. – 20 с.

2. Бондаренко А. І. Час вибору: Вивчення творчості Василя Стуса в школі / А. І. Бондаренко, Ю. І. Бондаренко. – К. : Академія, 2003. – 232 с.

3. Браїлко Ю. І. Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60–80-их років ХХ століття (Семантико-стилістичний аспект) : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Юлія Іванівна Браїлко ; Національний педуніверситет ім. М. П. Драгоманова, 2005. – 20 с.

4. Данильчук Д. В. Поетичний синтаксис Василя Стуса в аспекті художньої комунікації : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Дмитро Васильович Данильчук ; Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2006. – 20 с.

5. Рубчак Б. Перемога над прірвою / Б. Рубчак // Василь Стус. В житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників. – Балтимор ; Торонто : Смолоскип, 1987. – 463 с.

6. Словник поетичної мови Василя Стуса. Рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори / [уклад. Л. В. Оліфіренко]. – К. : Абрис, 2003. – 90 с.